

TÜRK KÜLTÜR TARİHİNDE BOĞA-ÖKÜZ

Fatih BALCI, Türk Kültür Tarihinde Boğa-Öküz, İstanbul, Hiper Yayın, 2019.

Berna Büşra KOLOT*

Hayvancılık, göçerevli yaşamdan yerleşik yaşama kadar insanlık için daima ekonomik ve yaşamsal bir önem gösterir. Hayvanlar, avlanmayla temel ihtiyaçların giderilmesinin yanı sıra bağ, bahçe, tarım işlerinde de gücünden yararlanan insanlık için önemli canlılardır. Tabiatla bu denli iç içe yaşayan bir millet olan Türkler, hayvanları yaşamsal faaliyetlerini ve ekonomilerini devam ettirmenin yanı sıra kültürlerine, yaratmalarına ve edebiyatlarına da dâhil etmişlerdir. Türk kültür tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan hayvanlarla ilgili hem motif incelemesi olarak hem de meslek folkloru bağlamında birçok kitap, tez, makale çalışmaları yapılmıştır. Türk Kültür Tarihinde Boğa-Öküz adlı bu eser, hayvancılık özelinde sığır yani öküz, inek, boğa ve geyik gibi hayvanların hem halk anlatmalarındaki hem de toplumsal, kültürel ve ekonomik hayattaki yeri ile önemi üzerine araştırmalar yapılarak detaylı bir şekilde değerlendirmeler yapılmış, ayrıca sığırın devlet ve millet olma yolundaki yeri üzerinde durulmuştur.

Türk Kültür Tarihinde Boğa-Öküz adıyla yayımlanan bu kitap, Fatih Balcı'nın 2018 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün doktora programında Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'nun danışmanlığında *Türk Kültür Tarihinde Sığır* adıyla tamamlanan doktora tezinden üretilmiştir. Söz konusu çalışma 2019 yılında Hiper Yayınları tarafından yayımlanan 288 sayfalık ön söz ve kaynakça haricinde giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Türkiye'de hayvancılığın tarihi seyri hakkında detaylı bilgi vermesinin yanı sıra hayvancılık özelinde sığır-boğa-öküzün ekonomik, teknolojik ve sanayi alanındaki yerini istatistiksel verilerle aktaran, Türk tarihi ve kültürü içerisinde adı geçen hayvanların önemini gözler önüne sererek Türk halkbilimi alanına nasıl yansıdığını okuyucuya aktaran bu eser de hayvan motifli çalışmalar arasında yerini almıştır.

Eserin *Giriş* kısmında öncelikli olarak halkın tanımı verildikten sonra halkbiliminin tanımına ve tarihi gelişimine kısaca yer verilmiş, ardından Türkiye'deki halkbilimi çalışmalarından bahsedilmiştir. Devamında ise kültürün çeşitli tanımları verilerek Türk kültürü, Türklerin yaşam şekilleri ve Türk ekonomisinin geniş bir yelpazesini oluşturan hayvancılık hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci Bölümde öncelikle sığır, boğa ve öküz kelimeleri kavramsal olarak ele alınmış, bu kelimelerin anlam ve etimolojileri üzerinde durulmuştur. Ardından her bir kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki (*Türkiye, Azerbaycan, Özbek, Gagauz, Altay, Hakas, Yakut, Tuva, Kazak, Kırgız, Tatar, Türkmen, Uygur*) şekli tablolar halinde

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD Doktora Öğrencisi, b.bernakolot@gmail.com, Orcid ID 0000-0003-4573-7682

anlaşılır bir şekilde verilmiştir. Bölümün devamında halk yaratmalarına geçilmiş, *mitoloji, destan, masal, efsane, halk hikâyesi, anonim türler, atasözü-deyimler* ve *bilmecelerdeki* yeri incelenmiştir. Alandaki temel eserlere dair yapılan literatür taramasının ardından metinler içerisindeki sığır, boğa, öküz, inek ve geyiğin yer aldığı kısımlar incelenip yorumlanmıştır. Aynı zamanda sadece metne bağlı kalınmamış, kaynak kişilerden elde edilen atasözleri, deyimler, anlatmalar, türküler ve destanlar da okuyucuya sunulmuştur. Böylece yazar, Türk kültüründe yaşamsal alanda önem arz eden sığır-boğa-öküzün halk yaratmaları içerisinde nasıl bir yer teşkil ettiğini detaylı şekilde gözler önüne sermiştir. Bölümün devamında yazar Kur'an-ı Kerim, İncil, Tevrat ve Zebur'da sığır, boğa, öküz, inek ve geyiğin geçip geçmedikleri, geçiyorsa hangi ayetlerde yer aldığı hakkında bilgilendirme yapmış, ayrıca Türk zaman algısında ve 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde sığırın yeri ve sığır yılının özelliklerini belirterek 2021 yılının sığır yılı olacağı bilgisini vermiştir.

İkinci Bölümde Türk milletinin geçmişten bugüne en önemli uygulamalarından biri olan hayvancılığın tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik hayattaki yeri ele alınmıştır. İlk olarak sığır türlerine ve sığır denilince akla gelen hayvanlara değinilmiş, bu hayvanların farklı yörelerdeki çeşitli adlandırmalarına örnekler verilmiştir. Tarım ve hayvancılıkla geçinen insanlar için öküzün önemine değinildikten sonra öküzün bir yılı ele alınmış ve bu bir yıl içindeki beslenmesi, yemi, bulundurduğu mekânı, mevsimlere göre durumu ve bakımı ay ay olacak şekilde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bunun yanı sıra öküzün kullanım alanlarına değinilmiş, bu alanların özellikleri ve öküz kullanımındaki aletler verildikten sonra öküzün kullanılmasından elde edilen aletler de tek tek incelenmiştir. Devamında ise öküzün tarlada kullanılma şekilleri, kağrı çeşitleri ve bu kağrıların parçalarının her biri açıklanmış, ayrıca öküzün tarım dışında kalan diğer kullanım amaçları ve şekilleri de ele alınmıştır.

Yazar aynı zamanda 1923-2017 yılları arasındaki TÜİK verilerinden hareketle hayvan istatistiklerini değerlendirmiş; *kara saban, traktör, manda* ve *sığırla* ilgili istatistiksel verileri tablolar halinde aktarmıştır. Bu verilere göre nüfusun hızlı şekilde artarken hayvancılığın ona oranla aynı hızda artmadığını; kara saban ve traktör rekabetinde traktördeki artışta traktörün zamanla üstün gelmesini; teknolojik aletlerin geliştirilmesiyle et ve süt üretiminde kara saban ve onunla kullanılan öküz yetiştiriciliğinin de azaldığını gözler önüne sermiştir. Aynı zamanda Türk tarihi içerisinde önemli bir yeri teşkil eden Kurtuluş Savaşı sırasında at, öküz ve eşek gibi hayvanların kullanımından bahsederek özellikle kadınların cepheye götürdükleri yardımlarda bu hayvanların kullanıldığını ve savaş sırasında yaklaşık iki milyona yakın hayvan kaybının bilgisini de okuyucuya aktarmıştır.

Bölümün son kısmında ise *eğlence-spor kültüründe*; geçmişten günümüze avcılık kültüründen, sürek avlarından ve çocuk oyunlarından bahsedilerek sığır kemiklerinden yapılan kayaklarla kaydıkları için Türklere *sığır ayaklı Türklere* benzetmesi yapıldığının bilgisi verilmiştir. Ayrıca geçmişte "tepük oyunu" oynandığından ve tepüğün yani topun yapımında sığırın ne şekilde kullanıldığından da bahsedilmiştir. Ardından, günümüzde hala devam etmekte olan hayvan güreşlerine ve bu güreşlerdeki kurallara yer verildikten sonra İspanya'daki meşhur boğa güreşleri ile Türkiye'deki Artvin

Kafkasör Şenliklerinde gerçekleştirilen boğa güreşleri karşılaştırılıp her iki boğa güreşinin aynı görülmemesi gerektiği belirtilerek Artvin'de gerçekleştirilen boğa güreşlerinde amacın boğaları barıştırmak olduğu ve güreş sonucunda hiçbir boğanın öldürülmediği açıklanmıştır. *Mutfak ve medya kültüründe*, İslamiyet'ten önceki ve sonraki kurban ritüellerinden başlanarak Türk kültüründe etinden, sütünden, derisinden, kemiklerinden yararlanılan sığır, boğa, öküzün önemi anlatılmış, özellikle et yemenin Türk kültüründe erkeklik göstergesi olduğuyla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. *Medya kültüründe* sığır, boğa ve öküzün öncelikle sinema sektöründeki varlığından başlanarak günümüzde yaygın bir medya unsuru olan caps ve karikatürlerdeki varlığına değinilmiş, bunlar görsel olarak okuyuculara sunulmuştur. Son olarak da *marka ve sembol kültüründe*, çeşitli markaların (yiyecek, içecek, giyecek, takım amblemleri vs.) sığır, boğa ve öküzü markalarında nasıl kullanıldığı ve sembolleri haline getirildiği yine görsel sunumlarla okuyucuya sunulmuştur.

Eserin üçüncü ve son bölümünde ise yazar Türk dünyasında sığır, boğa ve öküzün yerine değinmiştir. *Balkanlar ve diğer komşu alanlarda* Gagauz, Kıbrıs, Makedonya, Romanya; *Azerbaycan, Karadeniz ve Kuzey Kafkasya alanında* Azerbaycan, Kırım, Karaçay-Malkar, Kumuk; *Türkistan alanında* Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan; *İdil-Ural alanında* Başkurt-Çuvaş, Kazan Tatar, Karakalpak; *Güney ve Kuzey-Doğu Sibiryada* Altay, Yakut (Saha), Tuva, Hakas ve Dukha Türklerinin mitoloji, halk edebiyatı, halk inanışları, halk hekimliği, halk takvimi, çocuk oyunları, tarım hayvancılık, et-süt faaliyetleri ve sığır yetiştiriciliği konuları hakkında kısa ve öz şekilde bilgiler aktarılmıştır.

Yazar, sığır, boğa ve öküzü çeşitli ana ve alt başlıklarla üç bölüm halinde inceledikten sonra *Tartışma ve Değerlendirme* kısmında eserin baştan sona değerlendirilmesini yapıp *Sonuç ve Öneriler* kısmında verilmek istenen mesajları açık şekilde özetleyerek çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu önerileri;

- Tarım ve hayvancılık kültürünün bilimsel bir şekilde kayıt altına alınması gerektiği,
- Bu alanlarda kullanılan aletlerin tanıtılması ve gösterilmesi amacıyla sergilenmesi için açık hava müzelerinin kurulması,
- Sözlü gelenek unsurlarının akademik çalışmalarla dikkate sunulması ve gelecek nesillere medya vb. kanallarla aktarılmasının sağlanması,
- Geçmiş kültürün değişik şekillerde yeniden üretilerek bu unsurların gelecek nesillere aktarımının sağlanması,
- Konuyla ilgili bakanlıkların yapılan derleme çalışmalarından faydalanması,
- Türk kültür ekolojisi bakış açısıyla yerelden ulusala, ulusaldan evrensele aktarımının önemsenmesi gerektiği şeklinde sıralamak mümkündür.

Son olarak yazar, alan araştırması sırasındaki deneyimlerini fotoğraflarla aktarmış, bu fotoğrafların dizinini eserin baş kısmında sırasına göre bilgisiyile birlikte vererek okuyucuya sunmuştur. Aynı zamanda okuyucuların aradıkları kelimeyi kolayca ulaşabilmesini sağlamak adına eserin sonuna bir de *Dizin* çalışması eklemiştir.